

РЕЦЕНЗИЯ

от доцент д-р Христо Димитров Попов

член на научно жури (заповед № РД-38-646 / 9.10.2025 г.) за оценка на качествата на дисертационния труд на **Христина Наскова Василева**, докторант редовно обучение към Катедра Археология, Исторически факултет на Софийски Университет „Св. Кл. Охридски“ на тема:

„Характеристика на керамичния комплекс от ранната бронзова епоха в южната част на Българското Черноморие“

Дисертационният труд е представен за присъждане на образователна и научна степен “доктор” в образователно направление 2.2. История и археология (Стара история и праистория)

Предложеният за защита дисертационен труд е самостоятелна научна разработка на Христина Наскова Василева. Работата е с впечатляващ обем от 1228 страници. Съдържа три основни части, обособени като основен текст, приложения и каталог. Формулираната тема е дисертабилна.

Първата част се състои от увод, 9 основни глави и заключение – съответно 318 страници текст и допълнително към тях 15 страници, в които е представен списъкът на използваната литература. Във втората част (приложения) се съдържат 28 фигури, 5 карти, 183 табла и 90 графики (общо 240 страници). Трета, неразделна част от дисертационният труд е и каталогът, в който са представени общо 1555 каталожни единици (обработени цели керамични съдове, форми и фрагменти).

В самото начало на рецензията бих искал да изкажа своята висока оценка за идеята и инициативата този дисертационен труд да бъде разработен. Емпиричният материал върху който стъпва това сериозно научно изследване е натрупван в продължение на повече от четири десетилетия. Основно място в него заемат многобройни керамични комплекси от ранната бронзова епоха, в голямата си част акумулирани при подводни проучвания по южното Българско Черноморие (обекти като Китен, Созопол и Ропотамо). Тук трябва да бъдат отбелязани приносите на такива пионери и водещи фигури в българската подводна археология като Велизар Велков, Михаил Лазаров, Иван Карайотов, Христина Ангелова, Веселин Драганов, Калин Порожанов. Заедно с материалите и резултатите от по-ранните изследвания в дисертацията са използвани и всички най-нови проучвания (основно от пристанището на Созопол и устието на река

Ропотамо), реализирани през последните години от Центъра за подводна археология под ръководството на Калин Димитров и Найден Прахов.

За професионалната общност не е тайна какъв висок научно-изследователски потенциал съдържат комплексите от масов керамичен материал и находки от ранната бронзова епоха, придобити при вече многобройните подводни проучвания по нашето Черноморско крайбрежие. Условието, благодарение на които те са се съхранили, предоставят рядка възможност да се работи с много добре или дори напълно запазени керамични форми, които на сушата като степен на съхранение и възможности за разпознаване на разнообразния керамичен инвентар не съществуват. Точно тази особеност обуславя и изключителната възможност при съответната научно-изследователска разработка керамичният материал от подводните проучвания да бъде превърнат в основен репер за бъдещи изследвания на райони и обекти, където тези благоприятни обстоятелства не са налични. Поздравления за инициативата в случая следва да бъдат отправени както към научния ръководител и Катедрата по археология, така и към Центъра за подводна археология при Министерство на културата за колегиално и без авторска ревност предоставените материали и архивна документация, които да позволят на един млад специалист пълноценното разработване на важен дисертационен труд, който, вярвам, ще бъде от изключителна полза за всички специалисти.

От друга страна предоставената възможност да се работи с този основен за археологията на ранната бронзова епоха емпиричен материал е сериозно предизвикателство и не на последно място огромна отговорност – нещо, което Христина Василева напълно е осъзнала. Моето запознаване със структурата, съдържанието и качествата на депозирания труд оформиха категоричното ми мнение, че докторантката се е справила на много високо професионално ниво с възложената задача. Обработката на многобройния керамичен материал, който е систематизиран и анализиран в дисертацията е дело изключително на Христина Василева. Това обстоятелство следва също да бъде отчетено към достойнствата и важните приноси. Обработеното огромно количество материали и вложеният труд, изискват много време, лични усилия, организация и не на последно място дисциплина.

Увод

В Увода ясно са формулирани териториалният ареал и хронологическият обхват на изследването. Там където има спорни моменти по отношение на възприетите териториални граници е предложено логично и аргументирано обяснение.

Основна част е „Цел и задачи“. За мое учудване формулираната цел е само една, а именно: *„конкретната цел на настоящото изследване е да се направи характеристика и да се установи спецификата на керамичния комплекс от РБЕ, произхождащ от обектите, разположени в южната част на Българското Черноморие“*

От гледна точка на постигнатите резултати и приносите на изследването считам, че те далеч надхвърлят обхвата на само една дефинирана цел. Може би при бъдещо публикуване на изследването тази част ще е полезно да бъде допълнена. Що се отнася до задачите, с чието изпълнение е обвързано постигането на поставената цел / цели, то те са изредени подробно и коректно. Структурата на дисертацията е ясна и логична като подредба.

Глава I. Изворова база. Методи, използвани в изследването.

Използвана изворова база е ясно дефинирана. Водещо място в нея закономерно заемат материалите от подводните проучвания при Китен, Созопол и Ропотамо (общо 1425 бр. от всички 1528 единици представени в каталога). Останалите около 100 каталожни единици имат значение по-скоро като допълнителен материал, използван при корелацията и анализа на керамичните комплекси от основните три обекта. Коректно са посочени методите, приложени в изследването. Х. Василева използва формално-типологичен, функционален, технологичен и орнаментен анализ. Допълнително е направен статистически и сравнителен анализ. С оглед на обстоятелството, че в дисертационния труд се разглежда като основен извор материал керамика – най-многоброен и съответно използван в археологията материален източник на информация – то обяснимо е, че за неговата обработка, систематизиране и анализ съществуват многобройни методи, разработени от различни специалисти и школи. Считам, че предложеният подход и използван от докторантката методически апарат е приемлив и отговаря на стандарти, които вече са предложени за работа с керамични комплекси, както от чуждестранни специалисти, така и в българската археология в частност.

В дисертационния труд липсва възприетата като класическа за този тип изследвания обща историографска част. Това не е непременно недостатък, доколкото е избран алтернативен подход, при който е направен подробен историографски преглед във всяка една глава, в която са представени археологическите обекти, осигурили емпиричната основа на дисертацията.

Глава II-IV

Специално внимание трябва да бъде обърнато на глави от втора до четвърта, където последователно са представени керамичните комплекси от Китен / Урдовиза, Созопол и Ропотамо. Следва се единна вътрешна структура, в която са представени: 1. История на проучванията; 2. Керамика (суровини, технология, подробна класификация със съответните последователно разгледани форми) и кратко заключение.

Историографското представяне на обектите прави много добро впечатление. Докторантката в стегнат, синтезиран вид, често придружен от коментари, представя основните характеристики на всеки един от обектите. Основно внимание е обърнато на анализа на съответния керамичен комплекс. Предложено е функционално и типологично определяне на многобройните керамични форми. Освен основните форми (паници, купи, аскоси, чаши, амфори ...) са обособени „редки форми“ (сосиери, чайници, контейнери, похлупаци, черпаци, миниатюрни съдове, подници, цедки...). Подробна богата номенклатура е възможно благодарение на изключително разнообразния емпиричен материал, който като типове, форми и висока степен на запазеност не може да бъде открит като резултат от проучванията на други обекти от ранната бронзова епоха на територията на страната (включително и някои от знаковите селищни могили, обитавани през този период). Това на свой ред позволява на Христина Василева да прави опит за изграждане на една по-детайлна реконструкция на функциите и на ежедневието, в което разнообразните керамични форми са били използвани.

Предложеният в дисертацията анализ на керамичните комплекси от различните обекти е стойностен и подробен и може да бъде определен като един от основните приноси на цялата работа. Там където е било възможно, като допълнителна опция са използвани и резултати от извършени интердисциплинарни изследвания.

Глава V-VII

Поставям в обща група обектите и керамичните комплекси, представени в глави от V до VII. Като изключим Атия и предполагаемите обекти от района на Бургаския залив (които също попадат в групата на потъналите селища), останалите използвани материали са преобладаващо от проучвания на сушата – по днешната българска част на Южното Черноморие. Като ниво на репрезентативност (брой и типологично разнообразие) на керамичните комплекси те разбираемо не са съпоставими с първите три комплекса, които представляват основата на каталога и на дисертацията в цялост. Това

обстоятелство е осъзнато ясно и от докторантката. Въпреки това е положен старателен труд доколкото е възможно да бъдат използвани като примери и въведени в научно обращение в контекста на цялото изследване, материалите от обекти, представени в тези глави. Тук със съжаление ще обърна внимание на едно все още често срещано негативно явление в българската археология. Отказването от страна на редица проучватели да бъде предоставен достъп до материали от техни теренни проучвания (често отдавна реализирани) на млади специалисти, които разработват дисертационни тези и тепърва тръгват по пътя на своето професионално развитие няма как да бъде оправдано. От една страна едно важно и приносно проучване е лишено от възможността да разполага с по-репрезентативен емпиричен материал, който би направил работата по-коректна. От друга страна практиката показва, че много често подобни откази не са последвани от публикуване и въвеждане в научно обращение на материала, до който е отказан достъп. В случая Христина Василева няма вина за това, че не е могла да разполага с пълния обем от информация от теренни проучвания, отнасящи се към ранната бронзова епоха по южното Българско Черноморие. Негативните последици са за всички, но очевидно това не се разбира от редица представители на гилдията, включително и от такива, които имат претенции да преподават и да обучават млади специалисти.

Глава VIII. Характеристика на керамичния комплекс

Голяма част от основните приноси на дисертацията се съдържат в осма глава, посветена на извеждането на основните характеристики на керамичния комплекс от ранната бронзова епоха по южното Черноморие. За основа на анализа оправдано са взети трите най-големи използвани керамични комплекса – от Китен / Урдовиза, Созопол и Ропотамо. Използваната единна структура на представяне по комплекси и във вече обобщаващата част разбираемо е довела до някои повторения, които при бъдещо публикуване могат да бъдат избегнати.

При класификацията и типологията изведени пет технологични групи. При определяне на цвета с цел единен и унифициран подход описанието е извършвано по каталога Munsell Soil Color Chart.

Що се отнася до функциите на съдовете, отново (както и при отделните комплекси) емпиричният материал е разделен на два основни дяла: 1. Основна група съдове (паници, купи, кани, аскоси, чаши, амфори и гърнета) и 2. Рядко срещани съдове (сосиери, „чайници“, контейнери, похлупаци, черпаци, миниатюрни съдове, подници, цедки, лопатки, фунии). Определянето на типовете, подтиповете и вариантите следва единна, ясна и стройна структура. Отделно внимание е обърнато и на украсата, като и тук информацията е добре систематизирана. Подробно са представени шест основни техники на украса: 1.

Шнурова; 2. Врязана; 3. Щампована; 4. Пластична; 5. Притисната; 6. Вдълбана. Изведени са и още две техники, които са по-скоро изключения. Украсата е анализирана за отделните категории съдове.

Като заключение от впечатленията ми за тази част от дисертационния труд на Христина Василева ще отбележа, че подобно цялостна и детайлна характеристика на керамичния репертоар от ранната бронзова епоха се създава за първи път в българската археологическа наука. Извеждат се както общи черти за керамичния комплекс по Южното Черноморие през периода, така и локални и хронологически специфики за трите основни обекта (Китец, Созопол, Ропотамо). Същевременно голяма част от изведените типове са базови и в надрегионален аспект. Тези важни приноси превръщат работата на докторантката в еталон и основен репер, който е изключително полезен и ще може да бъде използван на надрегионално ниво.

Глава IX. Сравнителен анализ със съдените региони

В тази част докторантката демонстрира уменията си да използва пряко постигнатите резултати от своята работа с основната изворова база на дисертацията. Въз основа на систематизираните и обобщени характеристики на керамичния комплекс от РБЕ Христина Василева извършва надрегионален и хронологически (синхронен и диахронен) сравнителен анализ, вписвайки комплекса от Южното Черноморие в ареала на цялата западна понтийска зона и източните и югоизточни части на Балканския полуостров (Югоизточна Румъния, Южна Молдова, Горнотракийска низина, Източна Тракия).

При корелацията със сравнително многобройния керамичен инвентар от Варненските езера се аргументират убедителни изводи за прилики между южните и северните части на българската черноморска ивица, като границата на тази културна общност се развива и на север до делтата на Дунав. Ясни прилики са отбелязани и с керамичните комплекси от култура Чернавода II – Фолтеши II.

Извършеният сравнителен анализ позволява на автора на дисертационния труд да извежда закономерности и прави важни и съдържателни обобщения по отношение на съпоставими керамични масиви за един широк ареал на Източните Балкани през ранната бронзова епоха. Като един от важните приноси тук бих посочил корелацията с керамичния комплекс от Езеро (считан с основание за един от еталоните за обработка и публикация на керамични комплекси от ранната бронзова епоха в нашата археология). Разбира се изключително полезни и информативни са и сравненията със стратиграфски привързани керамични комплекси от обекти като Нова Загора, Дядово, Караново, Веселиново, Св. Кирилово, Гълъбово, Михалич, Асара др. Един от

основните приноси на работата е именно в детайлните паралели изведени за два съседни района – Южното Черноморие и Горнотракийската низина (особено нейните източни и централни части). Изведени са и значителни прилики с керамичния комплекс от Канлъгечит на територията на Северозападна Турция.

Въз основа на сравнителния анализ, анализа на характеристиките на керамичните комплекси и наличните радиокарбонни дати докторантката предлага обобщена относителна датировка на раннобронзовите обекти от южното българско Черноморие.

Сред основните приноси в тази част от дисертацията трябва да бъде отбелязан и формулираният „Западнопонтийски културен кръг“. С оглед на пълноценната дискусия и демонстрираните широки познания при качествения сравнителен анализ мисля, че подобна формулировка е напълно оправдана.

Заклучение

Текстът обобщава в синтезиран вид някои от основните резултати на дисертационния труд. Според мен в тази част от дисертацията Христина Василева е останала прекалено пестелива, което може да бъде обяснено и с факта, че предходната IX-та глава също донякъде има ролята на обобщаваща за някои от основните резултати на научното изследване. Все пак бих препоръчал при бъдещо публикуване заключението да бъде допълнено. Същевременно не съм убеден, че в него (в самия край на общото изложение) трябва да бъде представяна дискусията за промените (различните трансгресии и регресии) в нивото на Черно море през различни исторически периоди. Мястото на този текст е по-скоро в предходната глава, където е представена дискусията за хронологията на обектите.

Многобройните фигури, карти, табла и графики в Част II (Приложения) са представени на професионално ниво и кореспондират добре с основния текст. Бих препоръчал при бъдеща публикация за основа на картния материал да бъде използвана по-качествена топографска подложка от настоящата. Като грешка, която трябва да бъде коригирана бих отбелязал и определянето на стр. 16, фиг. 18 като „модел на лодка“.

Отделни поздравления трябва да бъдат отправени за старателно изработения обменен каталог, в който са представени 1555 каталожни единици. В автореферата са посочени 1528 каталожни единици, което може би е техническа грешка.

Цялата работа е написана на много добър професионален език. Стилът е ясен и добре структуриран и текстът се възприема леко и последователно без накъсване. Авторефератът отразява коректно структурата и съдържанието на дисертацията

на Христина Василева. Направената автосправка за основните приноси, също отразява коректно по-голямата част от безспорните постижения, които има представеният за рецензиране дисертационен труд.

Изискванията на Закона за развитие на академичния състав по отношения на публикациите са спазени напълно, като са посочени три самостоятелни статии и в две в съавторство. Всички те са пряко свързани с темата на дисертацията, а редица от тях са публикувани и в реномирани международни поредици.

С оглед на сериозните научни приноси на дисертационния труд и неговата безспорна полза бих препоръчал в близко бъдеще неговото публикуване в пълен обем. Направените препоръки за корекции както по време на предварителното обсъждане на работата, така и по време на рецензирането могат да бъдат сравнително лесно извършени. Бързото публикуване на работата ще позволи нейното пълноценно използване не само на национално, но и на международно ниво.

В заключение, въз основа на изложеното, заявявам пред многоуважаваното научно жури, че депозираната за рецензиране дисертационна работа **„Характеристика на керамичния комплекс от ранната бронзова епоха в южната част на Българското Черноморие“** притежава безспорни качества. При разработката на изследването докторантката е направила значими научни приноси. Поради това давам своя положителен вот на **Христина Наскова Василева** да бъде присъдена **образователната и научна степен „доктор“** .

доцент д-р Христо Попов

гр. София

15.01.2026 г.